

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI KİTABXANA
ŞƏBƏKƏSİ BÖYÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ İLLƏRİNDƏ

Ş.İ. İSLAMOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Məqalədə Böyük Vətən Müharibəsi illərində AMEA kitabxana şəbəkəsinin fəaliyyəti, əhaliyə kitabxana xidmətinin təşkili, informasiya resurslarının qorunub saxlanması və onların ön və arxa cəbhədə hərbi əsaslar üzərində yenidən qurulması vəzifələri əsasında təbliğat-təşviqat işində hökumətin dayaq bazası kimi əhəmiyyəti məsələləri işıqlandırılmışdır.

1941-ci il iyun ayının 22-də faşist Almaniyasının keçmiş Sovet İttifaqına hücumu bütün sahələrdə olduğu kimi ölkə əhalisinin mədəni həyatını pozdu, o cümlədən, kitabxana işinin də inkişafına mane oldu. Azərbaycanda da bütün işlər müharibənin tələblərinə uyğun qurulmağa başladı, bütün qüvvələr qələbə naminə xalqın mənəvi cəhətdən səfərbər edilməsinə yönəldi. Müharibə illərində kitabxanaları qoruyub saxlamaq və əhaliyə kitabxana xidmətinin təkilini davam etdirmək üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilməyə başladı. Baxmayaraq ki, minlərlə maarif işçiləri cəbhəyə göndərildi, lakin iş dayandırılmadı. Müharibənin ilk günlərindən geniş təbliğat məntəqələrinə çevrilən kitabxanalar öz işlərini “hər şey cəbhə üçün!”, “hər şey qələbə üçün!” şüarı əsasında qurur, vətənpərvərlik aşılayan əsərləri təbliğ edirdilər.

Mədəni-maarif müəssisələrinin ən mühüm sahələrindən biri olan kitabxanalar müharibənin ilk günlərindən başlayaraq ön və arxa cəbhənin hərbi əsaslar üzərində yenidən qurulması vəzifələri əsasında təbliğat-təşviqat işində hökumətin dayaq bazası kimi xidmət etməyə başladılar.

Kitabxanalar Müdafiə Komitəsinin əmr və göstərişlərini geniş surətdə təbliğ edir və onların yerinə yetirilməsi uğrunda mübarizə aparırdılar.

Müharibənin ilk günlərindən Azərbaycan Maarif Komissarlığının göstərişi ilə SSRİ EA Azərbaycan filialının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında “Müharibə dövründə kitabxanaların vəzifələrinə həsr edilmiş Metodik müşavirə keşirilmişdir. Bu metodik müşavirədə kitabxanaların qarşısında duran vəzifələr izah edilməklə bərabər, görülməli işlər haqqında konkret göstərişlər verilmiş, kitabxana işinin yeni şəraitlə əlaqədar olaraq mühüm problemləri müəyyənləşdirilmişdir.”

SSRİ EA Azərbaycan filialının kitabxana şəbəkəsinin əsas vəzifəsi bölmə və institutların elmi-tədqiqat ehtiyaclarını ödəmək işinə xidmət etmək idi. Müharibə illərində Azərbaycan alimləri akademik Y.H.Məmmədəliyevin başçılığı ilə neft-kimya elmində böyük hadisə olan oktanlı aviasiya yanacağı

almağa nail olmuşdular. Tank əleyhinə yandırıcı qarışıq və başqa partlayıcı maddələr istehsal edilir, hərbi texnika üçün sürtgü yağlarının istehsal texnologiyası hazırlanır, yeni neft yataqları kəşf edilirdi.

Kitabxanalar müharibə illərindəki hər cür çətinliklərə baxmayaraq öz fondlarını yeni ədəbiyyatla zənginləşdirmək, onlarda olmayan nadir kitabları əldə etmək sahəsində xeyli işlər görmüşlər.

II Dünya Müharibəsi illərində Mərkəzi Elmi Kitabxananın fonduna ədəbiyyat aşağıdakı yollarla komplektləşdirilirdi:

1) Azərbaycan Respublikasının ərazisində çıxan ədəbiyyatın Kitab Palatası tərəfindən məcburi nüsxələrinin alınması;

2) Azərbaycanın kitab mağazalarından, “Akademkitab”dan yeni ədəbiyyatın alınması;

3) Kitab mübadiləsi yolu ilə;

4) Dövri nəşrlərə abunə yolu ilə.

Kitabxanaların komplektləşdirilməsi demək olar ki, çox çətin şəraitdə aparılırdı. Belə ki, yeni nəşrlər kitab mağazalarına az daxil olurdu. Əsas etibarlı bukinist mağazalarında olan ədəbiyyatı əldə etmək olurdu.

1941-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxana fondunun darısqal, yarıtmaz vəziyyətdə olması, eyni zamanda, böyük sayda kitabların sahəvi kitabxanalara (elmi-tədqiqat institutlarının kitabxana şəbəkələrinə) verilməsi dəqiq uçot işini aparmağa çətinlik yaradırdı.

Ona görə də 1941-ci ildən etibarən kənardan gələn əlavə işçilər hesabına yenidən inventarlaşdırma işinə başlanıldı. 1941-ci ildə 54925 nüsxə kitabı inventarlaşdırmaq nəzərdə tutulduğu halda, cəmi 35842 nüsxə kitab inventarlaşdırıldı. Plan işinin belə az yerinə yetirilməsinin əsas səbəbi fondun yeni kitab saxlayıcılarına köçürülməsilə əlaqədar idi. Həmin ildə oxuculara kitab verilişi də 9732 nüsxə olmuşdu. Bunlardan 3801 nüsxə abonementdən, 5931 nüsxə isə qiraət zalından verilmişdir.

Böyük Vətən Müharibəsinin ilk aylarından Azərbaycanda hərbi xəstəxanalar yaradılmağa başladı. Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR XKS-nin qərarı ilə 1942-ci ilin yanvarında yaralı əsgərlərə və komandirlərə Azərbaycan Respublikası Yardım Komitəsi yarandı. Qısa müddət ərzində Bakıda və respublikanın bir sıra yerlərində 70 hərbi qospital təşkil edildi. Məşhur cərrah M. Topçubaşovun hərbi cərrahiyyədə yeni müalicə metodları ilə minlərlə əsgər ölümdən xilas edildi.

Bu dövrdə kitabxanaların da qarşısında müharibəyə dair yazılmış kitabları toplamaq, geniş zəhmətkeş və oxucu kütlələrinə məruzə və mühaizirələrlə xidmət etmək kimi çox mühüm bir vəzifələr dururdu. Azərbaycan filialının kitabxana şəbəkəsi hərbi xəstəxanalarda təbliğat-təşviqat və kütləvi işlərin təşkilində yaxından iştirak edirdilər.

Kitabxananın əməkdaşları müharibənin çətinliklərinə baxmayaraq, qospitalara hamilik edir. 7 qospitalı bədi, tarixi əsərlərlə, əsgər oxucuların tələbatını ödəyən ədəbiyyatla təmin edirdi. Yazıçı alimlərimiz çoxmilyonlu sovet xalqının faşizmlə mübarizəsinə və müharibədə qələbəsinə həsr olunmuş əsərlər yaradırdılar. Müharibədə döyüşən əsgərlərə SSRİ EA Azərbaycan filialının kitabxana şəbəkəsi tərəfindən 502 bağlama kitab göndərilmişdi. Məsələn, belə kitablardan: Böyük Vətən Müharibəsi: cəbhə və arxa. – Bakı, 1942; Faşizmlə mübarizə.–Bakı, 1942; Rus artilleriyası dünya müharibəsində. –I-II cild. – M., 1938 və s. göstərmək olar. İctimai elmlər sahəsində çalışan alimlərimizdən H.Hüseynov və M.A.Dadaşzadənin “Azərbaycan ədəbiyyatının qısa tarixi”, S.Vurğunun “Şəfqət bacısı”, “Qəhrəmanlıq öyüdü”; S.Rüstəmin “Ana və poçtalyon”, R.Rzanın “Əsgər ananın sözləri”, N.Rəfibəylinin “Get, sevgilim uğur olsun”, M.H.Vəkilovun “Cavanşir” və s. kimi əsərləri dövrün mübarizə ruhu ilə səsləşən kitablardan idi.

II Dünya Müharibəsi illərində Azərbaycan K(b)P MK və Azərbaycan SSR XKS müharibə illərində SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirirdi. 1943-cü ilin noyabrında Mərkəzi Komitə Elmlər Akademiyası filialının işi haqqında qərar qəbul etdi. Bu qərarla filialın işini daha da yaxşılaşdırmaq, onun yeni institutlarını və bölmələrini yaratmaq kimi geniş perspektivlər müəyyənləşdirildi.

Qərarla həmçinin kitabxanaların da işinin yaxşılaşdırılması, onların yeni ədəbiyyatla təkmilləşdirilməsinə diqqət yetirilməsi, əlyazmalar fondunun təşkili və s. məsələlər də öz konkret həllini tapdı.

1943-cü ildə SSRİ EA Azərbaycan filialının Mərkəzi Kitabxanası öz işində əsas diqqəti yeni ədəbiyyatın komplektləşdirilməsinin nizamına salınmasına yönəltdi. Həmin ilin planına əsasən 4250 nüsxə ədəbiyyatın alınması nəzərdə tutulmuşdu. Lakin kitabxanaya nəzərdə tutulduğundan 552 nüsxə artıq kitab daxil oldu. Beləliklə, daxil olan kitablardan sayı 4802 nüsxəyə çatdı. Bunlardan 2159 nüsxə kitab (rus dilində), 1388 nüsxə jurnal(rus dilində), 441 xarici kitab və jurnallar, 814 nüsxə Azərbaycan və şərq dillərində olan kitablardan idi.

Daxil olan kitablardan içərisində Qafqazşünalığa dair əsərlər xüsusi yer tuturdu. Kitabxanaların fondundan istifadə Rəyasət Heyətinin 1940-ci ildə təsdiq etdiyi və kitabxana tərəfindən işlənilib hazırlanmış “Kitabxanadan istifadə qaydaları” haqqında təlimata əsasən həyata keçirilirdi.

Hələ müharibə illərində “Elmi-maarif təbliğatının təşkili haqqında” qəbul edilən qərar Mərkəzi Elmi Kitabxanada oxucular arasında elmi-təbii biliklərin geniş surətdə təbliğini təşkil etməyə istiqamətləndirirdi. Qərarla ölkədə elmi-maarif təbliğatının təşkili sayəsində olan nöqsanlar qeyd edilir və bu nöqsanların aradan qaldırılması zəruri hesab edilirdi. Çünki həmin şəraitdə oxucuların ümumi mədəni səviyyəsinin daha da yüksəldilməsində, keçmişin

qalıqlarının aradan qaldırılmasında təbii-elmi biliklərin təbliği böyük əhəmiyyətə malik idi..

1943-cü ildə Mərkəzi Elmi Kitabxanada oxuculara 16000 nüsxə kitab verilmişdir. Müharibə illərində kitabxana öz elmi-bibliografik fəaliyyətini də dayandırmamışdır. Onun bibliografik fəaliyyəti əsasən kitab və əlyazmalar fondunun kartotekasının və ölkəşünaslıq xarakterli göstəricilərin tərtib edilməsinə doğru yönəldilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyatın siyahıları da tərtib edilir, məlumat-bibliografiya işləri genişləndirilirdi. Həmin il kitabxana 6 kitab sərgisi təşkil etmişdir. Bu sərgilər H.Zərdəbiyə, Ə.Haqqverdiyevə, görkəmli alim Nyutonun elm tarixində roluna həsr edilmiş sərgilər idi.

Bu dövrdə institut və bölmələr nəzdində yaranmış olan kitabxanalar öz işlərində Mərkəzi Elmi Kitabxananın metodik köməliyindən istifadə edirdilər. Belə ki, Mərkəzi Elmi Kitabxana eimi-tədqiqat institutlarının kitabxanalarına komplektləşdirmə işinin təşkilində, kitabxana işinin müxtəlif məsələlərində, kitabxanaların hesabatlarına nəzarət etməkdə və s. köməklik edirdi. Şəbəkə kitabxanalarının hesabatları dinlənilir, kitabxana işi məsələləri müzakirə edilir, işlərində olan çatızmazlıqlar göstərilirdi. Kitabxana işçiləri də bu məsləhətlərdən öz işlərində istifadə edirdilər.

SSRİ EA Azərbaycan filialının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının işində ən böyük nailiyyət "SSRİ EA Azərbaycan filialının 10 illik nəşrlərinin bibliografiyası"nın tərtibidir (15 çap vərəqi həcmində M.P.Karpinskaya tərəfindən tərtib edilmişdir).

Müharibə şəraitinin olmasına baxmayaraq, SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının kitabxana şəbəkəsi hərbi qospitallara xidmət etməklə yanaşı, özlərinin daxili işlərinə də diqqət yetirirdilər. Şərq ədəbiyyatı şöbəsində şərq əlyazmalarının və qədimdə çap olunmuş kitabların seçilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə xüsusi komissiya yaranmışdı. Komissiya qiymətli əlyazmaların, köhnə nəşr olunmuş kitabların əldə edilməsi sahəsində böyük işlər görmüşdür. Mərkəzi Elmi Kitabxananın Şərq ədəbiyyatı şöbəsinə qiymətli ədəbiyyatın toplanılması sahəsində böyük köməklili Rəyasət Heyətinin sədr müavini H.Hüseynov etmişdir. O, eyni zamanda komissiyanın sədri idi. Ümumiyyətlə, həmin komissiya bu dövrdə digər kitabxanalara da (məsələn, kütləvi) şərqə dair kitabların komplektləşdirməsi işinə, əlyazmalar toplanmasına köməklik etmişdir.

1945-ci ilin mart ayının 7-də SSRİ EA Azərbaycan filialı və respublikanın bir sıra digər elmi-tədqiqat idarələri əsasında Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyası yarandı. Həmin ildə kitabxananın həyatında yeni inkişaf mərhələsi SSRİ EA Azərbaycan filialının Respublika Elmlər Akademiyasına çevrilməsilə başladı.

Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının yaranması ilə əlaqədar olaraq onun kitabxana şəbəkəsi də xeyli genişləndi. 1945-ci ildə təşkil edilən kitabxanalardan biri Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi nəzdindəki kitabxana idi. Bu kitabxana Muzeyin hədiyyə fondunun, həmçinin T.B.Saltıkov-Şedrin adına Leninqrad Dövlət Kütəvi Kitabxanasının fondundan alınmış nəşrlərin əsasında təşkil edilmişdir. Fondada bədii ədəbiyyat, ədəbiyyatşünaslıq və tənqid, dilçilik və myzeyşünaslığın və s. məsələlərinə dair əsərlər vardır. Azərbaycan klassiklərinin və alimlərinin nadir nüsxələri xüsusilə qiymətlidir. Onların içərisində Qətran Təbrizi, Nizami Gəncəvi, M.P.Vaqif, M.F.Axundov, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə və b.-nin əsərləri, İranda və Türkiyədə nəşr edilmiş bir sıra jurnallar da vardır.

Rus ədəbiyyatı klassiklərindən A.S.Puşkinin, L.N.Tolstoyun, M.Y.Lermontovun, A.P.Çexovun, A.M.Qorkinin və b. əsərləri buraya toplanmışdı.

Həmin ildə Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu nəzdində də kitabxana təşkil edilmişdi. İnstitutun fonduna torpaqşünaslığa, aqrobiologiyaya, üzümçülüyə aid, həmçinin botanika, biologiya, coğrafiya, meşəçilik üzrə əlaqədar məsələlərə həsr edilmiş əsərlər "Poçvovedenie"(1904-cü ildən), "İzvestiya AzFAN SSSR"(1936-cı ildən), "Dokladı AN SSSR"(1938-ci ildən), "İzvestiya AN SSSR.Seriya biologiya" (1939-cu ildən), "Dokladı AN AzSSR" (1945-ci ildən) və s. dövrü mətbuat nəşri də toplanmışdı.

Artıq 1945-ci ildə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının 16 institut kitabxanası, 3 muzey kitabxanası və 4 baza (Kirovabad, Stepanakert, Naxçıvan və Quba bazaları) kitabxanası fəaliyyət göstərirdi. Kitabxanaya bütün keçmiş Sovet İttifaqında nəşr olunan ədəbiyyatın məcburi pullu nüsxəsini əldə etmək səlahiyyəti verildi. Azərbaycan Respublikasında Elmlər Akademiyasının təşkili ilə əlaqədar olaraq Mərkəzi Elmi Kitabxananın işi yenidən təşkil edilmiş, onun ştatı və funksiyaları genişləndirilmişdir.

Böyük Vətən Müharibəsi ölkəmizdə başqa sahələrdə olduğu kimi, kitabxana işinə də böyük zərbə vurmuşdu. Alman-faşist işğalçıları 43 min kitabxanayı və 100 milyondan artıq kitabı məhv etmişdilər. Müharibə qurtarmamış alman-faşist işğalçılarından azad edilmiş ərazidə kitabxanaları bərpa etmək üçün Dövlət ədəbiyyat fondu yaradıldı. Bu fond ölkədə alman-faşist işğalçıları tərəfindən dağıdılmış kitabxanaları bərpa etmək üçün olduqca böyük rol oynadı. AEA Mərkəzi Kitabxanası da dağıdılmış kitabxanaların bərpaşında onlara ədəbiyyat göndərməklə yaxından iştirak etmişdi.

Bu dövrdə respublikamızda da kitabxana işi sahəsində geriləmə və tənəzzül özünü göstərirdi. Bu tənəzzül əsas etibarilə kitab fondlarının və maddi vəsaitlərin azalmasında özünü göstərirdi.

Şiddətli vuruşmalarda faşizmə qarşı misilsiz qəhrəmanlıq salınmasında Azərbaycan xalqı çoxlu parlaq səhifələr yazmışdır. Azərbaycanın

igid oğulları Böyük Vətən Müharibəsi cəbhələrində qəhrəmancasına vuruşaraq adlarını əbədi şöhrətləndirdilər.

Azərbaycan xalqının bu qəhrəmanlığına dair çoxlu monoqrafiya, dissertasiya, очерк, məqalə, xatirə və s. həsr olunmuşdur ki, bu materialları toplamağın, bir sistem halına salmağın, dərc etməyin zəruriliyi hələ Vətənimizin başı üstünü təhlükə aldığı – 1941-ci il dekabrın 2-də Azərbaycan KP MK-nin qərarında göstərilmişdi.

Müharibə haqqında, cəbhələrdəki qələbələrimizin əzəməti, arxa cəbhədə əməkçilərimizin rəşadəti haqqında və s. yazılanların hamısını üzə çıxarmaq, ümumiləşdirmək, qayğı ilə qoruyub saxlamaq çox mühüm ideloji və elmi-məlumat işidir. Bu məqsədlə də Azərbaycan Respublikasının EA İctimai elmlər üzrə Elmi Məlumat Mərkəzi həmin mövzu üzrə əsas ədəbiyyatın biblioqrafiyasını tərtib etmişdir. Biblioqrafiyaya 1941-ci ildən başlayaraq bu günə qədər respublikamızda, onun ərazisindən kənarında Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuş ədəbiyyat daxil edilmişdir. Bunlar kitab və jurnal məqalələri olub, mövzu ardıcılığına görə yerləşdirilmişdir. Azərbaycanın mərd oğul və qızlarının böyük qələbəmizdəki xidmətlərinin öyrənilməsi bu gün də davam etdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərb. EA Arxivi. F.5, siy.1, arx.185, qutu 14. s. 55.*
2. *Azərb. EA Arxivi. F.5, siy.1, arx. 230, qutu 14. s. 5.*
3. *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanası : Bələdçi. Bakı: Elm, 1990, s. 29; 88.*
4. *Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. Bakı: Azər nəşr, 1974, s.129.*
5. *Xələfov A.A. Böyük Vətən Müharibəsi illərində Azərbaycanda kitabxana işi (1941-1945-ci illər) // ADU-n Elmi Əsərləri. Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya seriyası. Bakı: 1971, s. 33.*
6. *Материалы к истории библиотечного дела в СССР (1917-1959гг.). М.: 1964, с.152 -153.*

THE LIBRARY NETWORK OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN IN THE YEARS OF GREAT PATRIOTIC WAR***S.I.ISLAMOVA******SUMMARY***

The article studies the activity of the libraries in the years of the Great Patriotic War, organization of the library service to the population, preservation of informational resources and problems of their reorganization on the basis of war time in the enemy's rear and on the front and other important questions concerning the activity of the government in the sphere of propaganda – agitational work.

БИБЛИОТЕЧНАЯ СЕТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ АЗЕРБАЙДЖАНА ЗА ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ***Ш.И. ИСЛАМОВА******РЕЗЮМЕ***

В статье говорится о деятельности библиотеки НАН Азербайджана в годы Великой Отечественной войны, организации библиотечного обслуживания населения, сохранении информационных ресурсов и задачах их реорганизации на основе военного времени в тылу и на фронте и др. важные вопросы деятельности правительства в сфере пропагандистко-просветительской работы.